

Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Geçiş Bağlamında Osmanlı Dünyasında *Wanda**

İbrahim Özakman**

Öz

Polonya'nın dini ve tarihi kaynaklarında efsanevi bir kadın karakter olarak anlatılan Wanda'nın, 13. yüzyıldan itibaren sözlü kültürde olduğu gibi yazılı kaynaklarda da adı geçmektedir. Hıristiyanlık öncesi ve sonrası bereket sembolü, siyasi olarak bir iktidar/güç temsili olarak anlatılan ve Orta çağ dönemi yazılı kaynaklarında yer alan Wanda, 19. yüzyıla birlikte Leh, Alman ve Fransız edebiyatının ortak anlatısı hâline gelmiş; birçok şiirde, opera metinlerinde, romanlarda ve hatta resimlerde dahi Wanda'nın trajik hikâyesi yeniden yorumlanmıştır. Diğer bir taraftan 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hamdi Beyzâde Osman Âdil Bey, *Wanda* (1896) adlı bir roman yazmış ve böylece Osmanlı dünyasında da kendine yer bulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Avrupa edebiyatının ve sanatının ortak konusu olarak; sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte efsanelerden, masallardan, tarihi vakalardan beslenerek farklı şekillerde anlatılan Wanda'nın Hamdi Beyzâde Osman Âdil Bey'in romanında nasıl anlatıldığını tartışmak ve bu romanın edebiyat çevresinde nasıl değerlendirildiğini göstermektir.

Anahtar sözcükler: Sözlü kültür, Osman Âdil Bey, *Wanda*, efsane, roman

WANDA IN THE OTTOMAN WORLD WITHIN THE CONTEXT OF TRANSITION FROM ORAL CULTURE TO WRITTEN CULTURE

Abstract

Having been described as a legendary woman in Polish religious and historical sources, Wanda has been mentioned in written sources as well as in oral culture since the 13th century. She was interpreted as a symbol of fertility and representation of political power in the pre- and post-Christian eras. Appearing in the written sources of the Middle Ages, Wanda became a common narrative of the European literature in the 19th century. Wanda's tragic story was reinterpreted in various poems, opera scripts, novels, and even paintings. On the other hand, in the 19th century Ottoman Empire, Hamdi Beyzâde Osman Âdil Bey wrote a novel called *Wanda* (1896), and thus Wanda found a place for itself in the Ottoman world. This study aims to discuss how *Wanda*, which had been a common subject of the European literature and art and narrated differently inspired by the legends, tales, and historical events during the process of transition from oral culture to written culture was narrated in the Ottoman literature.

Keywords: Oral culture, Osman Âdil Bey, *Wanda*, legend, novel

* Bu makale, 6-8 Ekim 2023 tarihinde düzenlenen Söylem Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda bildirisi olarak sunulmuştur.

** Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi.

ORCID: 0000-0002-8975-4006 ozakman2@hotmail.com

GİRİŞ

“Bügünkü anlamda romanın ilk kez uygun birtakım koşullarının doğmasıyla 18. yüzyıl Avrupa’sında ortaya çıktığı kabul edilir. Koşullardan biri, toplumda bireylerin önem kazanmasıdır” (Aytür,2023, s. 11). Avrupa’da sanayi devrimi ile gündelik yaşamda, sosyo-kültürel faaliyetlerde, ekonomi ve ulaşım alanlarında yenilikler başlamış ve yaşam bireyin merkezde olduğu şekilde dönüşmeye başlamıştır. Kurmaca bir tür olarak romanında bu dönüşümün paralelinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Edebiyatın diğer türlerine göre daha yeni olan roman; masallardan, efsanelerden, tarihi vakalardan, destanlardan, meddah ve halk hikâyelerinden beslenerek ortaya çıkmış ve bireyin merkezde olduğu bir tür olmuştur.

Sözlü anlatıların bir topluluk karşısında teatral bir performansla ve ritim eşliğinde gerçekleşmesi gerekirken, romanlarda ise bireylerin tek başlarına, kendilerine ait bir zaman ve mekânın sınırları içinde okunan bir tür olarak düşünmek gerekmektedir. Roman, anlatılagelen sözlü kültürün malzemesinin yeniden yorumlandığı bir yerdir. Yazarlar, kolektif bellekte yer edinen birçok hikâyeyi, nesilden nesle aktarılan efsane, masal vd. anlatıları roman türünün içerisinde yeniden kurgulamışlardır. 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatında ortaya çıkmaya başlayan roman türünde de sözlü kültürün zenginliğinden yararlanılmış ve bu zengin kültür yazılı kültürün içerisinde varlığını sürdürmüştür. Bu konuyla alakalı önemli noktalara değinilen birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Mustafa Nihat Özön’ün 1936 yılında yayınladığı *Türkçede Roman* adlı çalışmada; halk hikâyelerinin, Avrupa romanının, klasik Osmanlı şiirinin ve mensur eserlerin kaynaklarının 19. yüzyıl Osmanlı dönemi romanını geliştirdiğini ve beslediğini vurgulamaktadır. Osmanlı edebiyatında roman türünün kaynaklarını araştıran Güzin Dino yayınladığı *Türk Romanının Doğuşu* (1978) adlı çalışmasında, Namık Kemal’in *İntibah*(1876) romanının sözlü kültür kaynaklarını incelemiş, karakterlerin ve olay örgüsünün *Hançerli Hanım’ın Hikâye-i Garibes-i*ndeki karakter ve olay örgüsü ile benzerliklerini göstermeye çalışmıştır. Pertev Naili Boratav’ın *Folklor ve Edebiyat*(1982) adlı çalışmasının II. cildinde “Roman ve Destan” başlıklı makalesinde, türlerin biçimsel olarak incelemesini yapmıştır. G. Gonca Gökalp Alpaslan’ın *Gelenekten Gelen Unsurlar (Sözlü Kültür Etkileri Doğrultusunda XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Yapı: Konu, Kurgu, Öykü, Kişi)*(1999) adlı doktora tezinde 1796-1876 arasında yazılı anlatı türüne giren metinler sözlü kültür anlatılarındaki unsurlara göre incelenmiştir. Bu çalışmalar, Osmanlı edebiyatında sözlü kültürün yazılı kültürle olan bağlarını göstermesi açısından önemli araştırmalardır. Görüldüğü üzere roman türünün tarihsel gelişimi ve masal, halk hikâyesi, destan, efsane gibi sözlü kültürde varlığını sürdüren birçok türle olan ilişkisi araştırılarak kanıtlanmıştır.

Wanda efsanesi, Polonya, Almanya ve Fransa’da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde de Hamdi Beyzâde Osman Âdil Bey’in aynı adlı romanıyla varlığını sürdürmüştür.

1.SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜRDE WANDA

Leh halk edebiyatında bir sözlü kültür anlatısı olan Wanda, Avrupa edebiyatında ve sanatındaki izleri 19. yüzyıla yazılı kültürün bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Leh, Alman ve Fransız romanlarında, şiirlerde, opera metinlerinde ve resimlerde Wanda’nın trajik hayat hikâyesi konu olarak işlenmiştir. Tarih yazımında, efsanelerde ve dini anlatılarda farklı şekillerde anlatılan bu

hikâyenin üç ana kaynaktan geldiği belirtilmektedir. “Bugüne kadar [Wanda] hakkında yapılan en kapsamlı monografi Hanna Mortkowiczovna’nın 1927 yılında yayınlanan araştırmasında, [Wanda için] üç kaynak olduğu varsayılmaktadır. Bunlar, tarihi, edebi ve Hıristiyanlık öncesi Pagan halk hikâyeleri olarak düşünülmektedir” (Rudas-Grodzka, 2016, s. 628).

Tarihi ve dini kaynaklarda Wanda öncelikle doğumu, bereketi ve Slav topluluğunun kurucusu olarak görülmektedir. “Polonya’nın resmî tarihyazımında da ismi geçen bir kadın kahraman olarak Wanda ilk olarak 13. yüzyıl başında Polonya tarihçisi Wincenty Kadlubek tarafından bahsedilmiştir. Ortaçağ kroniklerinde, Wanda’nın Polonya ailesinin atası, uygarlık düzeninin ve Slav topluluğunun kurucusu olarak görülmektedir” (Rudas-Grodzka, 2016, s. 628). Birçok kaynakta Polonya’nın kraliçesi olarak karşımıza çıkan Wanda, Avrupa tarihinde adı anılan kadın kahramanlar arasında görülmektedir. Kadlubek’in kayıtlarına göre “Wanda efsanesinin anlatıcıları Wanda’yı tarihsel bağlamda ele alarak şiirlerde ana konulardan birisi haline getirmişlerdir” (Rudas-Grodzka, 2016, s. 629).

Tarihi ve dini anlatılarda yönetici konumunda görülen Wanda’nın efsanelerde ise Alman prens Rytigier ile olan çatışmaları anlatılmaktadır. Sözlü kültürde ve daha sonra yazılı kültürde Leh, Alman ve Fransız edebiyat ve sanatında da bu efsane daha çok işlenmiştir. Efsane şöyledir;

Wanda, babasının ölümünden sonra tahta çıkar. Cesareti ve bilgeliğiyle ülkeyi yöneterek hayranlık ve sevgi uyandırır. Kraliçe kendisini isteyen tüm taliplerini geri gönderir. Alman prens Krakow Kraliçesini kazanmaya ve onu karısı yapmaya karar verir. Wanda, prensin vekillerine olumsuz yanıt verir, evlenmek istemediğini ve kralın karısı olmaksızın kendisinin kral olmayı tercih edeceğini söyler. Rytigier askerleriyle birlikte huzura çıkar. İki ordu arasında bir savaş başlar. Savaşı Wanda kazanır, Tanrılara bu zafer karşılığında intihar eder ve Vistula [Vistül] Nehri’ne atlar (Rudas-Grodzka, 2016, s. 629).

Efsanede görüldüğü üzere olaylar içerisinde hem inanç dünyasını hem de tarihi vakaları bir arada bulundurduğu görülmektedir. Wanda’nın ölümünden sonra mezarının bulunduğu yer Wanda Höyüğü olarak bilinmektedir. Burası günümüzde hâlâ ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmekte, ateşler yakılarak efsanevi karakter Wanda anılmaktadır. Wanda’nın ülkeyi yönetmesi ve Avrupa toplumlarına karşı cesaretli duruşu, Polonya’nın milliyetçi söylemlerinde siyasal ve kültürel üstünlüğü göstermesi açısından önemli bir figür olarak yorumlanmıştır. 19. yüzyılda giderek artan milliyetçi söylemlerle birlikte tarihi bir karakter olarak yeniden keşfedilmeye başlanır. Tıpkı 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatındaki birçok tiyatro, şiir ve romanda Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi şahsiyetlerinin yeniden konu edilmesi gibi, Namık Kemal’in *Cezmi* (1880) romanını ya da Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil’in *Nümûne-i Şecâat* (1888) adlı şiir kitabını saymak mümkündür.

19. yüzyıl Avrupa edebiyatında Wanda’nın tarihi, dini ve efsanevi karakteri romantik bir söylem içinde kendisine yer edinmiştir. Daha çok efsanelerde anlatılan ve trajik bir sonla biten yaşamını konu edinen resimler yapılmış, opera metinleri, romanlar ve şiirler yazılmıştır. Bunlar arasında Alman şair Zacharias Werner’in yazdığı *Wanda* (1809) isimli bir drama bulunmaktadır. Leh edebiyatında Wanda efsanesi, genellikle Polonya’nın bağımsızlığı ve Almanya ile olan çatışmaları vurgulayan birçok esere ilham kaynağı olur. Sırp Matija Ban, Polonya’nın sembolü olarak *Wanda: Leh Kraliçesi* (1868) adlı bir tiyatro oyunu yazar. Antonin Dvorak’ın Leh tarih ve efsanesi olarak *Wanda* (1875) adlı bir opera metni bulunmaktadır. Bu opera metninde Pagan Slavlar ve Hıristiyan

Almanlar arasındaki mücadele anlatılmaktadır. Anlaşıldığı üzere 13. yüzyıldan 19. yüzyıla değin inancın ve siyasetin bir gücü ve daha çok milli bir kimlik olarak anlatılan Wanda, 19. yüzyıldaki romantik söylemin başat isimlerinden birisi haline gelir.

Diğer bir taraftan Osmanlı dünyasında Osman Âdil Bey tarafından kaleme alınan Wanda, nasıl bir bakış açısı ile yazılmıştır?

2. OSMAN ÂDİL BEY VE OSMANLI DÜNYASINDA WANDA

Avrupa edebiyatında ve sanatında yer edinen, sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılan Wanda, Hamdi Beyzâde Osman Âdil Bey'in 1896 yılında İstanbul Âlem Matbaası'ndan *Wanda* adıyla karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı edebiyat tarihinde ismi pek fazla anılmayan Osman Âdil Bey, Avrupa edebiyatını ve sanatını yakından takip eden ve aynı zamanda yazdığı iki romanı; *Wanda* (1896) ve *İdes&Zeliha* (1898) ile döneminde tanınan bir yazardır. Selanik'te yayımlanan *Mütalaa* ve *Gonca-i Edebadlı* dergilerde birçok konuda yazılar yazmıştır. Servet-i Fünûn dergisinin 1898 yılındaki 396. sayısında yeni çıkan kitaplar arasında *İdes&Zeliha*'nın tanıtıldığıda görülmektedir. İki bölümden oluşan bu romanın girişinde Recaizâde Mahmut Ekrem'in imzasının bulunduğu bir teşvik ve tebrik yazısı, yine dönemindeki önemli şair ve yazarlarca desteklendiği anlamına da gelmektedir.

Hamdi Beyzâde Osman Âdil Beyefendi'nin son eseridir. Zarafet ve mümtaziyet-i irfanı müsellemlen olan bu edib-i necib evvelce neşredilen Wanda romanında göstermiş olduğu kudret-i mahsusa-i tahkiyenin bu defa fevkine çıkmış, bize hakikaten şayan-ı takdir ve mütalaa iki hikâye yazmıştır. Üstat Ekrem'in büyük bir ders-nâme-i edeb olan takriz-i belîğiyle bir mukaddime [bulunmaktadır.] ([İmzasız], 1898, s. 90).

19. yüzyılın sonlarına doğru Selanik'in kalkınmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynayan iş insanı ve aynı zamanda belediye başkanı Hamdi Bey'in oğlu olan Osman Âdil Bey, okuyup yazan ve gezen birisidir. Kendisinin "1868 yılında Selanik'te doğduğu, Mültezim Osman Efendizâde Ahmet Hamdi Bey'in oğlu olduğu ve 1908 yılında [babası Hamdi Bey gibi] Selanik'te belediye başkanı olduğu belirtilmektedir" (Yetişgin ve Özdamar, 2018, s. 283). Servet-i Fünûn dergisinin 1151. sayısındaki 3 Haziran 1329 -Miladi takvime göre 16 Haziran 1913- tarihli "Merhum Osman Âdil Bey" başlıklı imzasız yazıda da yazarın hayatı hakkında birtakım bilgiler etmek mümkündür;

Selanik Cemaat-i İslamiyesi Reis-i Sâni'si Osman Âdil Bey, Selanik civarına iltica etmiş olan muhacirîn-i İslamiyye'nin tehvin-i sefaletlerine, tahfif-i âlâmına çalışırken tifoya tutularak geçen hafta içinde terk-i dağdağa-i hayat etmiştir. Hayli müddet Selanik Belediye riyasetinde bulunarak vukuf u muamelat, fiiliyat gibi meziyat-ı zâtiyesiyle, hissiyat-ı insaniyetkârânesiyle temeyyüz eden bu zat-ı muhterem devr-i Meşrutiyet'te bir müddet İstanbul şehremanetini vekâlette de bulunmuştu (İmzasız, s. 160).

Ara nesil dönemi yazarlarından Mehmed Ziver, *Mütalaât-ı Edebiyye* (1911) adlı kitabında Osman Âdil Bey'i edebiyata yeni heves eden ve kendisinin başarılı olacağına inandığını belirten cümleler kurar:

Genç muharririmiz Osmân Âdil Bey, dirâyet ve terbiyesiyle marûf iken bugün o meziyyet ve magbûtaya iktidâr-ı edibânesiyle bir kıymet-i fâhire bahş etmiştir. Kendilerini daha

evvel İstanbul’da, daha sonra Selanik’ten tanurdım. Fakat bu teşahhusana mertebe-i kuvvet vermek mümkün ise hemen câizdir. Evet, Âdil Bey biraz okudu. Biraz gezdi, sonra okuyanları dinledi. Bu gencin müfekkire-i lâmiasında neticelenen edebî, ilmî hükümler o kadar bâriz hakikat olarak tecellî eylerdi ki çok okuyup da bir şey anlamamak, her zaman dinleyip de bir şey istifâde etmemek kime nasîb olmuş ise aramızdan çekilsin kararını da itâyâ kâfi idi (Mehmed Ziver, 1911, s. 132).

Görsel-1:

“Osman Âdil Bey Merhum”,
Servet-i Fünûn. S. 1151. s. 160

Bilinen ilk eseri ve bu çalışmanın ana konusu olan *Wanda*, toplam 78 sayfalık bir romandır. Roman yayımlandıktan sonra, Selanik’te haftalık olarak basılan *Mütâlaa* adlı süreli yayının 17 Kânunuevvel 1312 tarihli -29 Aralık 1896- 22. sayısında imzasız bir duyuru yazısı yayınlanmıştır ve romanın mukaddimesi okuyucu ile paylaşılmıştır. Duyuru yazısı şöyledir: “Şehrimiz eşrâfından saadetlü Hamdi Beyefendi Hazretlerinin mahdum-ı âlileri izzetli Âdil Beyefendi ‘Wanda’ ismiyle bir eser-i edebî telif eylemişlerdir (İmzasız, s. 2-3).

Selanik’te epey tanınan meşhur bir yazarın kitabı, şüphesiz o şehrin önemli süreli yayınlarında ilan edilmesi olağandır. İki kez yapılan duyurunun nedeni *Vanda*’nın beklenen ilgiyi görmemesi olabilir. Bunun nedeni ise eserin milli olup olmadığı yönünde gelen eleştiriler olmasıdır. Bu kanıya Osman Âdil Bey’in eserinin konusu hakkında verdiği cevaplardan varılmaktadır: “Niçin millî bir eser yazmamış da bizce ehemmiyeti az olan Avrupalılardan bahsetmiş? (...) Değil mi ki yazdıklarınız telifdir, gözyaşlarınızı Paris topraklarında Matmazel ‘Wanda’ yerine Selanik’te veya

İstanbul’da mesela Cemal Hanım veyahut mübarek Monla [Molla] için isâle edemez miydiniz” (Osman Âdil, 1896, s. 2). Osman Âdil bu cevaba ilaveten “İnsan asıl damarlarındaki kanı vatan toprağına saklarsa gözlerindeki yaşın bir katresini hârice akıtmakla dûçâr-ı itâb [azarlanan] olmalı mıdır” (Osman Âdil, 1896, s. 2) demektedir. Burada dikkat çeken nokta 19. Yüzyılla birlikte romantik ve milli duruşun, yabancı bir kültür ve anlatıya karşı geliştirdiği söylemlerdir. Edebiyat çevresinin bu eleştirileri karşısında Osman Âdil Bey, edebiyatın milli olmasının yanı sıra evrensel de olabileceğini, duyguların ülke, kültür, dil ve dine bağlı değişkenlik göstermediği düşüncesindedir.

Osman Âdil Bey, *Wanda*’nın önsözündeyazdığı eserin kaynağı olarak Almancadan aynı isimli bir esere işaret etmekte, okuduğu bu eseri taklit ederek Türkçe bir roman yazdığını belirtmektedir. Günlük şeklinde yazılan bu roman, Polonya’nın ünlü Poniowski ailesinin son evladı olan Serj Poniowski’nin vefatından sonra konağın ve içindeki eşyaların açık arttırma ile satılacağı haberi ile başlar. Romanın anlatıcısı, çocukluk arkadaşı olan Serj’in kütüphanesini gezer ve Serj’e ait olan üç çekmeceli, sandık şeklindeki kutuyu satın alır. Bu sandığın ilk çekmecesinde aile fotoğrafları, ikinci çekmecesinde mektuplar, üçüncü çekmecesinde ise siyah atlastan üzerinde *Jurnalimyan* bir günlük ve Matmazel *Wanda*’nın bir fotoğrafı yer almaktadır. Serj’in kişisel ve Polonya tarihiyle ilgili belge ve bilgilerin yer aldığı bu kutu, *Wanda* adlı romanın hem gerçek hem de kurmaca tarafını yansıtmaktadır. Çünkü Poniowski ailesi, Polonya tarihinde meşhur olan ve 18. ve 19. yüzyılda

önemi giderek artan bir ailedir, ancak Serj adında bir aile ferdi bulunmamaktadır. Kurmaca kısmındaysa romanın başkarakteri Serj, Poniatowski ailesine mensuptur. Anlatıcı, romanın girişinde hem bu ailenin hem de Wanda'nın mensup olduğu aile, Sobieskilerin tarihini anlatmaktadır. Sobieski ailesi 17. yüzyılda hüküm sürmüş diğer meşhur bir ailedir. Yeniden belirtmek gerekir ki Wanda, Sobieski ailesinden çok önce yaşamıştır.

Ciddî Marşal Ponyatofski, Napolyon Bonapart tarafından Fransa ordularına davet edilmiş idi. Mahâret-i askeriyeye, celâdet-i zâtiyyesini harp meydanlarında ispat etmiş olduğu gibi kiyâset ve tefe'ül-i dûr endişânesini de Moskov seferinin ilkbahara talikıyla kışın Polonya toprağında imrârını ve ba'de seferi Polonularla müttefikan icrâ etmeyi teklîf ve yoksa o teşebbüs-i hôd-serânenin semeresiz kalacağını der-miyân ile o hezîmet-i külliyyeden sonra, Napolyon'a bile teslim ettirmişti (...) Matmazel Wanda'ya gelince: Evde bulunan zâdegânından târîh-i Osmâniçe'de meşhûr olan Sobieski ailesine mensûb idi. Bundan yedi sekiz sene akdem dul validesiyle Paris'e hicret ve peder ü validesinin vefâtından sonra yalnız kalan genç Serj'in ricâ ve istirhâmı, ahbâsının isrâr ü ibrâmı üzerine vâlidisiyle beraber Serj'e refâkat etmek üzere Ponyatofski konağına nakl etmiş ve bu sûretle Serj ile bir arada büyümüşü (Osman Âdil, 1896, s. 21-23).

Anlatıcı, Polonya tarihinde yer alan bu iki aileleri tanıtarak onların çocukları, Serj ve Wanda'nın aşkını anlatmaya başlar. Toplumun gözünde Wanda için "Tanrı'nın perestiş edilmek için yarattığı kadınlardandı. Paris'e vusulünün daha ikinci senesi, henüz on iki on üç yaşlarında bulunduğu hâlde mülûkâne güzelliği harikulade zekâsı ve dinlenmekle doyulmayan tatlı sedasıyla kendisini pek sevdirmiş ve konaklarından eksik olmayan mûsikî erbâbının ısrar ve istirhamları üzerine teganni için nadiren arz-ı cemâl ettiği çay içtimalarında en müşkilperestâne bile: '-Bu kız bir zaman sonra ne canlar yakacak!' cümle-i vâlihânesini lisana götürmekte bulunmuştu" (Osman Âdil, 1896, s. 22-23). denmektedir.

Romanda Wanda'nın sadece ailesi ve kendisinin dış görünüşü üzerine yazılan kısa betimlemelerin dışında Wanda hakkında herhangi bir şey anlatılmaz. Wanda'nın ölümünden sonra onu anlatacak olan Serj'dir. Serj'in günlüğüne yazdıkları ile onun güzel ve dikkat çeken bir kadın olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bu güzel kadının ölümünden sonra yataklara düşen, ölümün verdiği ıstırap ile harap olan Serj ona duyduğu özlem ve üzüntüyle hastalanması sonucunda hayatını kaybeder. Serj'in Wanda'dan sonra kendi ölümüne dek geçen sürede bir yas sürecinde olduğu görülmektedir. Sözlü kültürde de Wanda'nın kendini nehre atarak genç yaşta ölümü ve ardından bir efsane halini alan anlatılarda olduğu gibi yazılı kültürde de onu anlatan eserler bir ağıt niteliği taşımaktadır. Sözlü kültürde kutsallık atfedilen, kahraman olan ve bir kadın olarak da güzelliğiyle şöhret kazanan Wanda'nın kolektif olarak bir anma kültürüne dönüştüğü söylenebilir. Serj'in günlüğü de bir yas sürecinin somutlaşmış halidir.

Her çağın, hikâyenin ideolojik içeriğini etkileyen hâkim edebî akımlara bağlı olarak kendi Wanda'sı vardı. Krakow masalının 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki evrimi, halkın ruhani yaşamında meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır ve Polonya'nın sosyal bir parçasıdır. Wanda'yı, genellikle kraliçe olarak ilk tasvirlerden çok uzakta, çeşitli roller, işlevler ve bağlamlarda görüyoruz (Rudas-Grodzka, 2016, s. 628-629).

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte dini ve tarihi rollerde anlatılan ve her anlatılarda değişime uğrayarak varlığını sürdüren Wanda, 19. yüzyılda Osman Âdil Bey tarafından erken yaşta

ölen güzel bir kadın olarak anlatılmaktadır. Romanda, dinitarafından ziyade tarihi bakımdan Polonya için önemli bir kadın karakter olarak kurmaca içinde yer alır. Ancak, resmi tarihyazımındaki haliyle değil, 17. yüzyılın önemli bir ailesi olan Sobieski ailesi ile ilişkilendirilmiştir. Daha öncesinde de sözü edildiği gibi 19. yüzyılda roman ve şiirlerde, tarih bilincinin arttırılmasına yönelik örneklerin olduğu belirtilmiştir. Bu, edebiyat ve sanat aracılığıyla milliyetçi söylemin öne çıkarılmasına bir örnek olarak değerlendirilmelidir.

Romanın yayınlanmasından sonra Osmanlı dünyası için yabancı olan Wanda, birçok eleştiriyi de beraberinde getirdiği görülmektedir. Yazarının neden böyle bir roman yazdığı, karakterlerin ve mekânların isimleri eleştirilmiştir. Bu eleştirilere cevap olarak yazdığı önsöz Osman Âdil Bey'in bir edebî eserin nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerini de göstermektedir.

(...) Âdât-ı mahalliyyemizin (dikkat buyurulsun İslâmiyye demiyorum) pek de romanlara zemîn edilecek hâl ve kabiliyyette olmadığı iddiâ edeceğim. Zîrâ şerîat-ı garra-yı Muhammediyye'nin tesettür ve haram meselesi payitaht-ı saltanat-ı seniye ile vilâyât-ı şâhânenin ekserisinde başka türlü telakki ve kabûl edilmiş ve kadınlar ile erkekler arasındaki münâsebet kızların erken yaştan örtüye girmesiyle pek erkenden kat' edilegelmiş olduğundan ve tarihî romanlar bir dereceye kadar istisnâ edildiği halde sarf ve kani-i hayâtiyyenin mûcib-i istiğrâb veya bâdî-i şevk ve istiğrâk olarak bir hâdisesinin musavver romanlarda ise kadınsız [ve] erkeksiz olamayacağından âdât ve âdâb-ı mahsûsamıza karşı tecâvüzde bulunmak istenildiği takdîrde hikâyâtımızın mevzuu ve mazmunu mahdûdca bir dâirede mahsûr kalır gibi sanırım (Osman Âdil 1896: 7-8).

Osman Âdil Bey, Osmanlı toplumunda kadın ve erkeklerin sosyal ilişkilerinin âdetlere göre düzenlendiğini ve bunun da romanların konularını sınırladığını iddia etmektedir. Yazar, bu âdetlerin 19. yüzyıl toplumsal hayatında geleneksel olanla ve modern olanın zıtlıklarının birtakımsorunlar doğurduğunu romanı üzerinden dile getirmektedir. Osman Âdil Bey, bu yüzden Wanda'yı yazdığını söyler. Yazar, Avrupa'nın sözlü kültüründeki Wanda'nın efsanevi anlatımından haberdar olup olmadığını açıklamaz. Ancak Avrupa'daki sanat, müzik ve edebî eserlerde kadın ve erkek ilişkilerine dikkatleri çekmek ister ve bu yüzden de Wanda gibi bir eseri yazdığını açıklar. Burada, Paris ve Monte Carlo gibi mekân isimlerinin de Kaşgar ve Isfahan gibi romanlarda tercih edilebilecek mekânlar olduğunu bir acayıpliğin olmadığını söyler. Bunu dile getirirken de Osmanlı toplumunun Batılı ahlak ve âdetlere daha yakın, daha aşına olduğunu vurgular. "Bendeniz, belki ahvâl ve ahlâkın bizce daha iyi malum olması ve binaenaleyh vakanın hayâlde daha iyi tecessüm edebilmesi ihtimâline nazaran böyle küçük hikâyâtta ki devr-i dırâz-ı tafsîlâtta ictinâb lâzım gelir, esbâb-ı mesrûde dolayısıyla 'Paris' veya bu gibi ihtilâtımız ziyâde olan bir şehri vakaya zemîn etmeyi tercîh ederim" (Osman Âdil, 1896, s. 11). Burada "ihtilat" kelimesi ile yakından temas edildiği, karşılıklı görüşmelerin olduğunu özellikle belirtmektedir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu için reformların çağı olan 19. yüzyıl, teknolojik ve bilimsel birçok konuda Batı'yı takip etmeye başlamışken Osmanlı edebiyatında da Batı'dan tercüme edilen birçok roman ve hikâyeler, tiyatro metinleri görülmeye başlanır. Fransız, İngiliz ve Alman edebiyatı başta olmak üzere birçok yerden tercüme kadar onları taklit ederek eserler meydana getirilir. Bunlardan birisi de Wanda'dır. Osman Âdil Bey, çıktığı Avrupa gezisinde Almandan Wanda adlı

bir roman okumuş ve onu taklit ederek bir roman yazmıştır. 19. yüzyıl Avrupa edebiyatında popüler olan Wanda, böylelikle Osmanlı edebiyatında da bir örnekle edebiyat tarihimizde kendine yer bulur. Romanın ismi ve seçilen mekânların Avrupa şehirleri olması dolayısıyla epey eleştirilmiş, Osman Âdil Bey de bu eleştirilere cevaben 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatında yerel ve evrensel olanı tartışmış, duyguların evrenselliği üzerinde durmuştur.

Sözlü kültürde var olan ve nesiller boyunca anlatılagelen birçok efsane, halk hikâyesi, destan ya da masal; varlığını değişimle sürdürmeye devam etmektedir. Wanda, sözlü ve yazılı kültürde farklı şekillerde ele alınmıştır. Cesur, muktedir, bereketli gibi vasıfları olan Wanda 19. yüzyıl romanlarında melankolik, acı çeken bir kadın olarak görülmekte, onun trajik yaşam hikâyesinin sonu bir ağıt şeklinde eserlerde konu edilmektedir.

Osman Âdil Bey, aşkından ölüm döşegine düşen bir erkeğin gözünden Wanda'yı anlatır. Wanda, sözlü kültürdeki gibi güçlü ve lider bir kadından ziyade güzel ama melankolik, sessiz ve asil bir kadına dönüşür. Bu melankolik ruhsal bunalım dönemin romanlarındaki genel havasıdır. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişinde farklı şekillerde yorumlanan Wanda, bu romanda bir erkeğin hatıralarında kaldığı kadar var olan bir kadındır. Erkek karakterin hatırlayabildiği kadar var olabilen, sınırlı ve unutulabilecek haldedir.

Osmanlı dünyasına yabancı olan bu efsane, Osman Âdil Bey tarafından yayınlanarak farklı bir kültür, dönemin okurlarıyla buluşmuştur. Gelenekselliğin ve modernleşmenin bunalımını yaşayan Osmanlı toplumunun bu roman karşısındaki tavrı da sosyolojik açıdan farklı olana karşı bakış açısını da göstermiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Boratav, Pertev Naili (1982). "Roman ve Destan". *Folklor ve Edebiyat*. C. II. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Dino, Güzin (1978). *Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gökalp Alpaslan, Gonca (1999). *Gelenekten Gelen Unsurlar (Sözlü Kültür Etkileri Doğrultusunda XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Yapı: Konu, Kurgu, Öykü, Kişi*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- [İmzasız] (29 Aralık 1896). "Wanda". *Mütâlaa*. S.22. s. 2-3.
- [İmzasız] (3 Haziran 1329). "Merhum Osman Âdil Bey". *Servet-i Fünûn*. S. 1151. s. 160.
- Mehmed Ziver (1911). *Mütalaât-ı Edebiyye*. İstanbul: Matbaa-i Reşadiye.
- Osman Âdil Bey (1896). *Wanda*. İstanbul: Âlem Matbaası.
- Özön, Mustafa Nihat (2017). *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rudas-Grodzka, Monika (2016). "Wanda". *Czterdzieści i cztery figury literackie*. Warszawa.
- URL-1. https://en.wikipedia.org/wiki/Princess_Wanda (erişim 10.10.2023).
- Ünal, Aytür (2023). *Destandan Romana*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yetişgin, Memet ve Özdamar, Toroshan (Ekim 2018). "Osmanlı Şehirlerinde Belçika Şirketlerinin Altyapı Faaliyetleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 37. S. 64. s. 273-307.